

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СЛ

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 37

СРБИ
И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ
1914–1918

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 13–15. јуна 2014.

Уредник

академик ДРАГОЉУБ Р. ЖИВОЛИНОВИЋ

БЕОГРАД 2015

ПОЛЕМИКА ИЗМЕЂУ РОБЕРТА СИТОНА-ВОТСОНА И МЕРИ ДАРАМ ОКО ОДГОВОРНОСТИ ЗА РАТ 1914–1918.

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

Апстракт: У раду се на основу до сада необјављених архивских докумената, преписке између Мери Дарам и Ситона-Вотсона разматрају погледи двоје представника британског научног живота о одговорности Србије за избијање Првог светског рата. И док Мери Дарам тврди да искључиву одговорност за избијање Великог рата сноси Србија јер је њена влада у сваком погледу помагала чланове Младе Босне, докле Ситон-Вотсон одбацује овакве оптужбе на рачун Србије и сматра да одговорност за почетак Првог светског рата сноси Аустроугарска.

Кључне речи: Мери Дарам, Ситон-Вотсон, српска влада, Гаврило Принцип, Млада Босна, ратна одговорност, Први светски рат

У години у којој обележавамо један век од избијања Првог светског рата, до тада највећег ратног сукоба у историји човечанства, у делу европске историографије се поново актуелизује питање кривице за његов почетак, при чему се обнавља бујица оптужби на рачун Србије да сноси главну одговорност за његово избијање. Од кривице се, пак, амнестирају како Аустроугарска, тако и њена заштитница Немачка. На делу је својеврстан насиран историјски инжењеринг, прекрајање и фалсификовање чињеница, односно покушај реинтерпретације улоге Балкана, а нарочито Србије у круцијалним разлозима за избијање Великог рата.¹ Иначе, та ревизија формално никада није ни престајала. Она перманентно траје од 1914. године, да би се актуелизовала скоро увек у доба великих криза, нарочито током двадесетих и тридесетих година 20. века, или када је требало обележити неку од значајних годишњица Великог рата. Уз оптужбе о одговорности Србије у последње време изграђују се и опасни стереотипи да је Гаврило Принцип терориста, а организација Млада Босна терористичко удружење српских милитантних националиста из Босне и Херцеговине.

У ширењу ових стереотипа предњачи англосаксонска историографија почев од Мери Дарам, британске антрополошкиње и доброг познаваоца балканских прилика у првој половини двадесетог века, преко студија

¹ М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првој светској рата*, Београд, 2014, 6.

Дениса Хапчика и најновијих књига историчара Марка Корнвола, писца поглавља у књизи *Сайуиџник уз Први светски рат* из 2010. године, Тимотија Снајдера, Џона Отија, Кристофера Кларка, Маргарет Макмилан, Шона Мекмекина и других. На сву срећу, постоје и историчари професионалци, који, користећи пре свега дипломатску грађу, односно историјске изворе, оповргавају тезу о српској одговорности за избијање Првог светског рата. Један од њих је и француски историчар и професор Универзитета у Паризу-Нантер, Жан Жан Бекер, који је у својој књизи *Година 14* (прво издање објављено 2004. године) утврдио да српска влада не сноси никакву одговорност за Сарајевски атентат.²

Оптужбе на рачун Србије и српског народа да су узроковали избијање Великог рата прва је изнела Мери Дарам у јеку ратних окршаја 13. децембра 1914. године, и то у опширном писму које је упутила свом пријатељу Џоу Бернарду Шоу реагујући на серију његових текстова у којима је изнео своје антиратне ставове и снажно се противио учешћу Велике Британије у Првом светском рату. У сличном тону Дарамова је наставила да пише и јавно делује и у наредним ратним годинама.

Још жешћу кампању против Србије наставила је и након завршетка Великог рата, што је наишло на реакцију професора Ситона-Вотсона, који је почетком 1920. године започео јавну полемику, али и писмену преписку с овом необичном женом, за коју је 1908. године у досијеу Форин офиса стајала оцена да је „особа која се не препоручује за комуникацију“. Њихова међусобна преписка трајала је наредних неколико година, тачније до 1929. године.³ Током полемике професор Вотсон је научно и аргументовано, позивајући се на архивску грађу различите провенијенције (аустријску, српску, немачку, британску), оспорио њене тврдње о одговорности српске владе и Србије за избијање Првог светског рата. Што се тиче њихове писмене кореспонденције, коју су иначе водили о различитим питањима, она је до сада необјављена и мало позната домаћој јавности. Садржи двадесет писама исписаних на двадесет девет страна (највећим делом писаних писаћом машином, док је мањи део писан руком), а које се чувају у колекцији Ситона-Вотсона, тачније у фонду личне преписке, која је похрањена у библиотеци *The School of Slavonic and South East European Studies* у Лондону и заведена под сигнатуром SEW 17/6/9.

Полемичку, коју је започео Ситон-Вотсон, наставила је Мери Дарам марта 1920. године у ревији *The New Europe* (чији је оснивач био управо Вотсон) када је објавила текст у ком се жалила на просрпску оријентацију тог часописа и оптужила је Вотсона и редакцију да примају велику суму новца од југословенских власти да би заступали њихове интересе. Писала је да Вотсон и *Нова Европа* „неуморно одржавају невиност српске владе по питању умешаности у сарајевски злочин. Због тога је на хиљаде људи

² J. J. Becker, *L'année 14*, Paris 2013², 48–49.

³ А. Раствоић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Београд, 2005, 338.

наговорено да дају огроман новац као помоћ за невину Србију“ Алузија с подмићивањем Вотсона овде је сасвим јасна.

У неколико писама из 1924, 1925, 1926, и 1929. године Мери Едит Дарам износи добро знане оптужбе из њеног познатог арсенала да је српска влада одговорна за избијање Првог светског рата, односно да су Никола Пашић и Стојан Протић као министар унутрашњих дела тачно знали ко су убице аустријског престолонаследника, то јест да је Протић, у складу с одлуком владе, издао наредбу граничарима да спрече прелазак убица на територију Босне и Херцеговине, односно Аустрије. Одговор граничара је био да су „омладинци већ прешли границу“. Дарамова је из тога извела закључак: да се „није прецизно знао њихов идентитет, службеници на граници не би могли да дају такав одговор“. ⁴ Такву претпоставку изнела је у писму које је Вотсону упутила 4. децембра 1920. године. Занимљиво је да је у истом писму признала да се први пут сусрела с идејом „Велике Србије“ 1900. године и да је у првом тренутку и сама подржавала, све док није схватила „све негативне последице које по Европу може да изазове та идеја“. ⁵ Такође, сматрала је да је Велика Британија одговорна за стварање југословенске државе, односно да су заслугом Лондона „цивилизовани Хрвати и Далматинци гурнути под власт Срба“. ⁶

Своју омиљену тезу да је српска влада знала све о убиству Франца Фердинанда, односно да је убиство испланирао у Србији шеф обавештајне службе српског генералштаба Драгутин Димитријевић Апис поновила је у писмима које је упутила Вотсону и 6. и 14. марта 1925. године, у којима се позива на сведочење Арнолда Фостера, који је боравио у Београду и имао је прилику да разговара с великим бројем људи, који су му потврдили да је српска влада све знала о убиству и уопште није оклевала да то призна. „Да су били необавештени о завери могли су то да кажу у неколико речи, али то нису рекли. Оно што сада раде је да оптужују несрећног старог Љубу (Љуба Јовановић, примедба аутора) као лажова.“ ⁷ Овде се мисли на изјаву бившег радикалског министра просвете из 1914. године који је у једном чланку написао да је Пашић крајем маја или почетком јуна 1914. године саопштио члановима владе да се „неки спремају

---

⁴ School of the Slavonic and East European Studies (SSEES), Seton Watson Collection (SEW), Individual Correspondence Files 17/6/9, Durham to Seton-Watson, December 4, 1924.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

да оду у Сарајево и убију Фрању Фердинанда“.⁸ Ову изјаву Јовановића Дарамова је често користила као један од кључних доказа да иза Сарајевског атентата стоји управо политика званичне Србије. Тек када су се Љуба Јовановић и Никола Пашић сукобили 1926. године, Пашић је јавно изнео оцену да је Јовановић „лагао када је тврдио да је влада знала за атентат или бар неколицина њених министара“.⁹

Мери Дарам отишла је и корак даље напомињући да су у Србији „сада поносни што је план успешно извршен“.¹⁰ Осврћући се на савез Велике Британије и Русије, додала је да је у њеној земљи владало мишљење да је сврха тог савезништва да се разбије Немачка, при чему су Срби отворили игру за остваривање тога циља.¹¹ Упознала је професора Вотсона и с тим да је добила велики досије са Солунског процеса, из ког јасно произлазе оптужујуће чињенице против српске владе. На пример, Милан Цигановић, који је користио преузиме Даниловић, иако га је српска влада представила као службеника на железници, према аустријским подацима, још 1914. напустио је ту службу и деловао као шпијун и агент провокатор за потребе српске владе.¹²

Тврдила је да је „српска влада организујући Солунски процес покушала да уништи све доказе о сопственој умешаности у Сарајевски атентат и тиме скине одговорност са себе“.¹³ Упозорење које је Никола Пашић упутио аустријским званичницима преко Јована Јовановића Пижона, српског посланика у Бечу, да се спрема напад на аустријског престолонаследника током предстојећих војних маневара, односно да постоји могућност да га упуцају сопствене трупе оценила је као „блеф српске владе који је имао за циљ да тестира колико је Србија спремна да иде далеко у терорисању аустријских власти“.¹⁴

Занимљив је и садржај писма од 4. децембра 1926. године, у ком је пренела своје разговоре с двојицом револуционара. Једног од њих, кога помиње под презименом Ненадовић, пуно јој је причао о младобосанцу Владимиру Гађиновићу, који је био на обуци у Београду, а новац за путовања на релацији Београд–Сарајево–Беч, за учење и животне трошкове није подмиривао његов отац, пошто је био субвенционисани агент београдских револуционара. Други црнорукац

⁸ В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992, 654.

⁹ М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија*, 124.

¹⁰ SSEES, SEW, 17/6/9, Durham to Seton-Watson, March 14, 1925.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ SSEES, SEW, 17/6/9, Durham to Seton-Watson, March 6, 1925.

¹⁴ *Ibid.*

је с поштовањем и обожавањем причао о Апису, јер га је сматрао великим светским човеком, који је свуда имао своје агенте, као и да у организационом смислу није имао ривала. Изнела је и занимљиву претпоставку да је „Пашић желео да искористи атентат за своје политичке циљеве, јер је процењивао да се Аустрија неће усудити да уђе у рат са Србијом, а атентат ће му ако успе донети екстремну популарност и политичку моћ коју никад до тада није имао“.¹⁵

У неколико писама насталих током 1929. године оптужила је Вотсона да је покушао да амнестира српску владу од намере да на Солунском процесу 1917. године сакрије своју улогу у Сарајевском атентату, односно да је у својој књизи о убиству Франца Фердинанда, када је описивао велику улогу коју је Владимир Гађиновић имао у босанском револуционарном покрету, прећутао да је Гађиновић био члан Црне руке. И у тим писмима је поновила да Србија није невина у погледу убиства Франца Фердинанда.¹⁶

С обзиром на то да се полемика двоје британских научника све више продубљивала, при чему се залазило и у сферу приватности, односно водио се „отворени рат“, чак се и чувени Арнолд Тојнби понудио да посредује. У писму, које је 8. фебруара 1929. године упутио Ситону-Вотсону, предложио је сарадњу у прикупљању југословенских докумената о убиству Франца Фердинанда, које би публиковао Краљевски институт за међународне односе у Лондону, а у ком је Дарамова у више наврата током трајања полемике наступала и износила своје, како је професор Вотсон истицао, гнусне оптужбе на рачун Србије. Међутим, Вотсон је у одговору на писмо од 12. фебруара 1929. године тај предлог одбацио. Он није био спреман да призна да Мери Дарам озбиљно познаје историју и оптуживао ју је за „безобзирност, нечасне и нетачне оптужбе које користи против свих, за контроверзне методе које примењује“.¹⁷ Чак је у једном тренутку назвао и „отровном женом“.

Дарамова је, пак, жестоко одговорила оспоравајући научну репутацију Вотсона и оптужујући га да је био иницијатор њихове међусобне „детињасте полемике“. Себе је представила као особу која је знатно пре Вотсона почела да ради на питању Јужних Словена и да се бори за њихова права, односно да је дуго била ватрени поборник признавања легитимних територијалних захтева Срба.

Додатна нетрпељивост и заоштравање међусобне полемике подстакли су Мери Дарам да 1925. године објави књигу *Сарајевски атентат*, у којој је изнела све раније оптужбе о српској одговорности за Велики рат. Тврдила је да је „постојала потпуна веза између убица и срп-

¹⁵ SSEES, SEW, 17/6/9, Durham to Seton-Watson, December 4, 1926.

¹⁶ SSEES, SEW, 17/6/9, Durham to Seton-Watson, March 8, 1929.

¹⁷ SSEES, SEW, 17/6/9, Seton Watson to Toynbee, February 12, 1929.

ске владе, и то преко њених службеника, Милана Цигановића и Воје Танкосића, као и Драгутина Димитријевића Аписа, који је дао подстицај за извршење тога чина¹⁸. Оправдала је ултиматум аустријске владе упућен Србији, чак и његову најспорнију одредбу о учешћу аустријских официра у истрази убиства на њеној територији. „За нас који смо навикли на српске методе и интриге овај захтев изгледа као један од најпотребнијих ставова у ноти и он је у свакој тачки оправдан датим околностима.”¹⁹ Изнела је и неколико закључака у којима је у потпуности подржавала оцене Аустрије у вези с одговорношћу Србије за подстицање и организовање Сарајевског атентата. Сматрала је да је Аустрија у праву када оптужује Димитријевића, Танкосића и Милана Цигановића за учешће у атентату, као и српску владу, јер прву двојицу није открила и ухапсила, а трећем је дозволила да као њен државни службеник побегне и тако се спасе казне за злочин, те да су тачна истраживања професора Станоја Станојевића и Хермана Вендела да су о завери знали чланови централне управе Црне руке, и то десет дана пре него што је злочин извршен.²⁰ По њој су Срби били једини кривци и за избијање Првог светског рата. „Они су и у ранијим ратовима били само оружје у рукама Русије и Француске, које су због својих интереса рушиле Аустрију и Турску и на тај начин снажиле сопствени положај у односу на Велику Британију и Немачку.”

Недуго после Дарамове и Ситон-Вотсон је штампао књигу, у којој је изнео своје виђење одговорности за избијање Првог светског рата. Вотсон је много полагао на релевантност историјских докумената и архивске грађе верујући да они најбоље показују да Србија нема никакве везе с атентатом у Сарајеву и да зато не може да сноси одговорност за избијање Великог рата. У неколико наврата упозоравао је српску владу и „радикалске прваке“, који су се налазили на челу владе у време избијања Првог светског рата, да расветле неке тамне тачке које се непосредно тичу Србије, јер је „крајње време да Београд већ увиди да ће се даље ћутање по овом предмету схватити у иноземству као признање кривице“.²¹ Слично је размишљао и Вотсонов пријатељ Милан Ђурчин, уредник часописа *Нова Европа*, који је упозоравао надлежне органе у земљи да је „Сарајевски атентат опет пред светском јавношћу“. Он се обратио јавности априла 1929. године упозоравајући на то да је неопходно да српска страна приступи објављивању докумената који говоре о одговорности за Велики рат. Био је изненађен да Срби ћуте на

¹⁸ M. Durham, *The Sarajevo Crime*, London, 1925, 94–96.

¹⁹ Исто, 12–13.

²⁰ Исто, 200–201.

²¹ „Odgovornost za rat“, *Nova Evropa*, knj. XIX, br. 8, 26. april 1929, 210.

настојања Немачке и Аустрије да оптуже Србију да сноси одговорност за Сарајевски атентат, односно избијање рата.²²

На основу грађе из берлинских и бечких архива и британских докумената, чијем објављивању је и сам допринео, 1926. у Загребу се појавило Вотсоново дело *Сарајево. Студија о узроцима светској рата*. Он је већ у предговору изнео уверење да ће његови читаоци одбацити тврдњу Љубе Јовановића да је званична Србија знала за заверу која се спремала као непоуздану, јер три непобитне чињенице указују на то да то није тачно: Сарајевски атентат био је само крајњи догађај у спонтаном покрету насталом у Босни и Хрватској, а који Србија није могла да спречи; Аустрија је још у годинама пре рата систематски припремала покоравање Србије и коначно се одлучила да остане при своме нападачком држању када је сазнала да јој је помоћ Немачке осигурана.

Анализирајући веома богату документацију и различите аспекте овог замршеног проблема, дошао је до основног закључка да су неосноване тврдње о званичном учешћу Србије у атентату, који је чин појединца, чланова организације Црне руке, која је у том тренутку била у великом сукобу с београдском владом. Према томе, био је мишљења да нема одговорности српске владе у Сарајевском атентату. Осим тога, изнео је још десетак закључака, између осталих, да је окупација Босне створила трајан сукоб интереса Аустрије и Србије, који је тињао под влашћу Обреновића, а букнуо је после доласка на власт Петра Карађорђевића, и да је он погоршан анексијом Босне и двоструком победом Срба у балканским ратовима; да је убиство Франца Фердинанда био последњи у низу терористичких напада на представнике Аустрије у Хрватској и Босни које су извршили Југословени, пореклом из Двојне монархије, а који су то чинили на властиту иницијативу; да је гроф Берхтолд од почетка сматрао атентат одличним поводом за рат и згодну прилику да придобије јавно мњење за своје намере. Његов циљ је био изненадан напад на Србију, без претходне објаве рата. Вотсон је дошао и до закључка да су у аустријској власти у том тренутку против рата били само цар Фрања Јосиф и гроф Тиса, али је њихово тренутно противљење било узроковано неизвесношћу да ли ће ратне намере њихове земље подржати

²² Милан Ђурчин пише: „Неки наши 'лени родољуби' и новинари оптимисте још увек верују, или бар тако тврде, да никога више не интересују разна 'писанија' о узроцима Светскога рата, за које би Немци да пребаце кривицу на Србију и на Русију, и на Француску и Велику Британију, или бар да је поделе са свима њима; и кажу, да је ово питање решено једном за свагда у Версају, уговорима о Миру. Међутим, видимо да светска јавност не престаје расправљати о овоме питању, и претресати га са свих страна, до у најмање појединости, тако да литература о одговорности за Светски рат, или о узроцима Рата, и што је с тим у вези постаје непрегледна, па не само да има часописа посвећених само томе предмету него има и публициста и научника 'стручњака' који о ниоцем другом и не пишу него о њему“. „Odgovornost za rat“, *Nova Evropa*, knj. XIX, br. 8, 26. aprill 1929, 209.

Немачка. Када је то постало сасвим сигурно, они су прихватили ратну опцију. Иначе, по њему, истрага у Сарајеву је дошла накнадно, а с намером да се направи утисак на Европу и покушаји доказивања званичне аустријске верзије су пропале. Берхтолд је чинио све да сакрије своје праве намере од Европе да би је уљуљкао у лажни осећај сигурности и ставио пред свршен чин, чиме би били спречени напори да се заустави рат. Оптужио је и Берлин, који не само да није спречио ратне припреме Беча већ га је и храбрио истичући да што пре треба отпочети са непријатељствима, као и да су Берлин и Беч унапред смишљеном акцијом до 23. јула припремили све за рат, при чему је само чудо могло да спасе Европу од такве солуције.

Изнео је и закључак да је Аустрија од 1908. до 1914. године четири пута намеравала да нападне Србију (1908, 1912–1913, у зиму 1913. и непосредно пре агентата у Сарајеву).²³ На крају је изнео оцену да је Србија имала добру вољу да изглади неспоразум са својим западним суседом и то је поткрепио чињеницом да је српска влада у три маха нудила да се читав случај испита пред Међународним судом у Хагу, али да је Беч одбијао и сваку помисао на то. О овом капиталном Вотсоновом делу, које је ишло у прилог српској влади и државној политици, Милан Ђурчин је у мајској свесци *Нове Европе* за 1926. написао да „представља најсјајнију оптужбу против Аустроугарске“. Свој јасан суд о аустријској одговорности за избијање светског рата професор Вотсон је изрекао и у занимљивом тексту „Ко је одговоран за убиство Фрање Фердинанда?“ који се појавио на страницама *Нове Европе* маја 1925. године. Том приликом је написао да главну кривицу за смрт аустријског престолонаследника сноси „Аустроугарска која је насилничком политиком код куће а изазовном на страни дигла против себе све делове југословенске расе“.²⁴

Иначе, Мери Дарам се у писмима које је упућивала Ситону-Вотсону, осим на питање одговорности Србије за избијање Великог рата, освртала и на нека друга питања. Једно од основних било је албанско питање с обзиром на то да је као непоколебљиви заступник албанске независности понављала да су Срби током балканских ратова, али и у Првом светском рату водили политику уништења албанског народа и да је она била сведок те, како је назвала, „кампање“.²⁵

Такође, Николу Пашића је оптуживала да није створио Југославију, већ да је реализовао свој оригиналан циљ – Велику Србију, и да бројни подаци говоре о жалосном стању у Црној Гори, Хрватској и Македонији. Велика већина народа живи под гором влашћу него што је живела раније. Све је то наводило на закључак да таква ситуација представља опасност по

²³ Р. Ситон-Вотсон, *Сарајево. Судија о узроцима светској рати*, Загреб, 1926, 209–211.

²⁴ Siton Votson, „Ко је одговоран за убиство Франје Фердинанда?“, *Nova Evropa*, br. 14 i 15, 11. мај 1925, 438.

²⁵ SEW 17/6/9, Durham to the Secretary of The Serbian Society, February 25, 1926.

Европу.²⁶ Решење је видела у уклањању Николе Пашића с власти, укидању његове политике насилне србизације и давању локалне самоуправе за различите групе, чиме би се осигурао европски мир у земљи коју је оптуживала да је „изграђена на злочину и лажима“.²⁷ Изнела је и оптужбе на рачун, како је истакла, „ужасне машинерије Пашићеве армије“, позивајући се на сведочанства српског избеглице у Лондону, који јој је рекао да је „лако бити цивилизован у Лондону“, али „када се врати, мораће као војник да почини ужасне злочине у Македонији“.²⁸

Према томе прве оптужбе на рачун Србије да је одговорна за избијање великог рата, односно да је српска влада директно инстурисала убице аустријског престолонаследника прва је изнела Мери Дарам још крајем 1914. године, да би те своје ничим утемељене претпоставке понављала и током рата, а нарочито после његовог свршетка. Та агресивна кампања изазвала је Ситона-Вотсона да започне полемику и преписку с њом, која је трајала током целе друге деценије 20. века. У писмима, јавним наступима и коначно у својој књизи о узроцима светског рата, на основу бројних докумената, одбацио је све оптужбе његове супарнице да су Србија и српска влада организовале Сарајевски атентат и да су због тога изазвале Први светски рат, односно да сnose одговорност за његово отпочињање. Дарамова је свесно прећутала чињенице и документе који говоре да су највиши аустријски државни кругови давно пре атентата планирали напад на Србију. Шеф аустроугарског генералштаба Конрад фон Хецендорф се од тренутка ступања на ту дужност 1906. године залагао за уништење Краљевине Србије. Он је у српској држави видео опасност за остваривање аустријских стратешких циљева на Балкану, то јест „стално огњиште“ за аспирације и махинације.²⁹

У једном писму барону Еренталу, аустријском министру спољних послова, од 18. децембра 1907. године, јасно је изнео своје погледе на будућност Србије, напомињући да му је још приликом окупације БиХ 1878. постало јасно да се „решење југословенског проблема има наћи само у Србији, дакле једном великом акцијом, чији је крајњи циљ анексија Србије“.³⁰ Хецендорф се у истом писму залагао да аустријске трупе уђу у Ниш, српски град на југу, јер би у том случају био нарочито осигуран аустријски утицај на

²⁶ SEW 17/6/9, Durham to Seton Watson, March 6, 1926.

²⁷ SEW 17/6/9, Durham to Seton-Watson, February 14, 1929.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ С. Терзић, „Аустроугарски мит о 'Великој Србији' и његова модерна употреба“, у: *Велика Србија. Истине, заблуде, злоупотребе: зборник радова са Међународној научној скупи одржаној у Српској академији наука и уметности у Београду од 24–26. октобра 2002. године*, Београд, 2003, 318.

³⁰ В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992.² 207.

северозападном Балкану и на Балкану уопште.³¹ Неколико недеља пре проглашења анексије БиХ барон Лекса фон Ерентал је у разговору с немачким министром спољних послова рекао да „Србија треба да нестане, и да буде подељена између Бугарске и Аустроугарске“.³² Од дела који би ушао у састав Аустрије, заједно с њеним југословенским подручјима, формирало би се једно језгро у оквиру монархије.³³

Аустрији је требао само повод за рат, а после атентата створили су се услови за остваривање те замисли о свеопштем рату. Уз све то, припремљена је нота с десет захтева, практично ултиматум, која је испостављена званичној Србији, а за коју је Едвард Греј, шеф Форин офиса у писму упућеном Маурицију Бунсену, британском посланику у Бечу, написао да је „најгори документ који је икад једна држава упутила другој независној држави“.³⁴

Одмах по убиству аустријског престолонаследника и његове супруге највиши аустријски политички кругови су за атентат почели да оптужују Србију. Тако је, на пример, гроф Александар Хојос, шеф кабинета Леополда Бертолда, министра спољних послова, оптужио српску владу за убиство Франца Фердинанда напомињући да, „ако га и није подстакла, атентат је извршен уз њену толеранцију“.³⁵ Барон Шторк, отправник послова аустријског посланства у Београду, био је још експлицитнији. Он је тврдио да „великосрпска пропаганда која се овде помагала и хајка штампе коју је влада годинама трпела, прави су кривци за ову катастрофу [...] Култ Обилића као народног хероја са Косова који је убио цара Мурата са два друга, служио је вероватно као идеал и сарајевским атентаторима, васпитаним у идејама великосрпске пропаганде. За атентат су, уз то, посредно криви српски професори и Одељење за штампу и пропаганду српског министарства иностраних дела.“³⁶ И Оскар Поћорек, поглавар босанскохерцеговачке владе, одмах је после атентата забележио да „праве узроке несрећног случаја који је можда само прво избијање даљих немира треба тражити у Србији“.³⁷

Такође, након Сарајевског атентата Немачка је охрабривала Беч да треба да предузме најенергичније мере против Србије. Немачки владар Вилхелм II такође је сматрао да је наступио коначан тренутак за обрачун са Србима. Чувена је његова реченица: „Са Србима треба рашчистити и то уистину брзо. Све је разумљиво само по себи и јасно као пасуљ.“³⁸ У об-

³¹ *Ibid.*

³² М. Војводић, „Србија и анексиона криза 1908–1909“, у: *Својојошњица анексије Босне и Херцеговине*, Бањалука, 2009, 124.

³³ *Ibid.*

³⁴ В. D., vol. 11, *The Outbreak of War*, № 91, Grey to M. Bunsen, July 24, 1914, 73.

³⁵ Исто, 666.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

³⁸ В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустроугарске*, 670.

раћању посланицима Рајхстага 3. августа 1914. цар Вилхелм је изговорио и следећу симптоматичну реченицу: „Руска влада попуштајући незаситљивим нагонима национализма, заузела се за једну државу која је донела несрећу овога рата ковањем једног злочиначког атентата.“³⁹

Обрачун са Србијом требало је само да буде претекст коначног обрачуна Немачке с Русијом и Француском, односно могућност избијања једног великог рата.⁴⁰ У Берлину се веровало да Русија није спремна за рат и да ће јој бити потребно неколико година за наоружање њених армија. Таква прилика се није смела пропустити.

Не треба занемарити ни тзв. Септембарски програм немачке владе из 1914. године, који показује праве намере Немачке, а које су биле врло амбициозне. Радило се о муњевитом рату, који би се завршио брзим победама. План је подразумевао велика територијална проширења у западној и источној Европи, обимна колонијална освајања и велике економске захтеве од земаља које је требало поразити. У свим тим плановима посебно место су заузимали Балкан и Србија. Српска држава требало је да буде територијално смањена и да посредно дође у немачку сферу утицаја.

Иначе, антисрпски ставови Мери Дарам, односно њене оптужбе на рачун Србије не треба да чуде, јер је њено деловање против Срба почело још 1911. године када се отворено ставила у службу за решавање албанског питања, научну и политичку афирмацију Албанаца и борбу за независност албанске државе.⁴¹

Aleksandar Rastović

ROBERT SETON-WATSON – MARY EDITH DURHAM
POLEMICS ON THE RESPONSIBILITY FOR THE GREAT WAR

Summary

This paper concerning two different views about responsibility of the official Serbia for the beginning of the First World War, on the one side, and so called involvement of the Serbian government and Nikola Pašić personally in assassination of the archduke Franz Ferdinand and his wife in Sarajevo in June 1914. The first is views of the Mary Durham, the famous British anthropologist and second one is standpoint of the professor Seton Watson. Mary Durham maintained that Serbian

³⁹ М. Бјелајац, *1914–2014 : Зашто ревизија*, 13.

⁴⁰ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у великом рату 1914–1918. Крајња историја*, Београд, 2014, 85.

⁴¹ А. Растовић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Београд, 2005, 338.

Government had organized and military and financially supported assassins of the Austro-Hungarian crown Prince Franc Ferdinand, and thus carried the main responsibility for the outbreak of the World War I. Durham based her accusations on the unreliable historical source and documents exclusively by the Austrian origin. On the other side professor Watson based his thesis on the different documents and testimonies of the large scope of the people. He denied any connections between officially Serbian authorities and members of the Young Bosnia organization, and rejected any responsibilities of the Serbian government and president Pašić and assassins.